

MEZEI BÁLINT

Az átértékelt felkelés: az olasz kommunisták és 1956

1956 traumája jelentősen szűkítette a nyugati-európai kommunista pártok¹ mozgásterét. Az SZKP történelmi, XX. kongresszusán elhangzottak, majd a lengyelországi és a budapesti események rögtönzések egész sorára kényszerítették a Moszkvától akkoriban még erősen függő, a keleti „létező” szocializmust csupán elvétve bíráló nyugati testvérpártokat, mindenekelőtt a francia és az olasz KP-t. Bár a demoralizáló hatású titkos jelentés nyilvánosságra kerülése és az őszi forradalmi események súlyos dilemmák elé állították Togliatti² és Thorez³ társait; fáziskéséssel ugyan, de a sorok összezárása, a szovjet beavatkozás következetes támogatása és a káderek alapos felkészítése nyomán képesek voltak az egységes arculat megőrzésére, illetve a tagság megnyugtására. Történtek ugyan kilépések, Európa-szerte ismert értelmiségiek szakítottak a szervezett kommunista mozgalommal, de az Olasz és a Francia Kommunista Párt⁴ minden nehézség dacára hazája politikai életének fajsúlyos tényezője tudott maradni. A „felejtethetlen 1956”-ot követő első országos választásokat – az előzetes várakozásoknak megfelelően – a kommunistákra zúdított ösztűz vezette fel, megadva a rákövetkező évek sajtókampányainak alaphangját, és a nyugati demokráciákra leselkedő bolsevista veszély elleni védekezés alaptételét, a szovjetek ügynökeinek tekintett nyugati KP-k karanténba zárását. Az OKP helyzetét tovább rontotta, hogy a magyar forradalmi fejlemények hatására felbomlott a szocialistákkal kötött szövetség. A kommunistákkal az ország felszabadulása óta akcióegy-

¹ Továbbiakban: KP illetve KP-k.

² Palmiro Togliatti (1893–1964). Az OKP kétszeres (1930–1934, 1938–1964) főtitkára, alapító tagja. Nevét az Oroszországi Föderációban fekvő Тольятти városa őrzi.

³ Maurice Thorez (1900–1964). 1930-tól haláláig az FKP főtitkára. A második világháború idején a Szovjetunióban tartózkodik. Nevét az ukrainai Топрэ városa őrzi.

⁴ Partito Comunista Italiano, PCI és Parti communiste français, PCF. Továbbiakban: OKP és FKP.

ségben tevékenykedő Olasz Szocialista Párt⁵ Pietro Nenni⁶ vezetésével saját, jól felfogott érdekében egyszerűen hátat fordított korábbi szövetségének, és az új magyar vezetéssel sem vette fel a kapcsolatot. A formálódó balközép koncepció pedig egyenesen kizárta egy valódi, baloldali alternatíva választási győzelmét, a szocialista-kommunista összefogás kormánytöbbséggé érését. Togliatti és pártjának szűkebb vezetése mégsem vont ki magát a szovjet fegyveres beavatkozás szülte élénk polémiákból, hanem – az intervenció szükségességének hangoztatása mellett – az okok feltárására, a múlttal való őszinte szembenézés igényére helyezte a hangsúlyt. Jóllehet elkerülhetetlennek minősítette a szovjet bevonulást, de a helyzet mielőbbi megnyugtató rendezését sürgetve a fegyveres harc beszüntetésére kért biztosítékokat. Mindemellett egyre nyíltabban kérte számon a Rákosi-klikk történelmi bűneit, a szovjet modell kritikátlan alkalmazásának dogmatikus gyakorlatát, a tömegektől teljesen eltávolodott, realitását veszített vezetői kör tragédiába torkolló döntési mechanizmusát. A sorok között könnyen kiolvashatóak voltak az újjáformált magyar állampárttal szembeni hatalmas elvárások: egy idővel szalonképpé váló politikai formáció kialakítása, az előző, sztálinista vezetés által örökül hagyott problématenger fokozatos lecsapolása, valamint a külföldi kapcsolatait részben elvesztett ország visszavezetése a nemzetközi munkásmozgalom baráti porondjára és a világpolitika küzdőterére. Az '56-os eseménylánc felfejtésének azonban továbbra is az ellenforradalmi erőkkel szembeni jogos önvédelem és a kapitalista-nacionalista restauráció rémétől való fenyegetettség kettős hívószava parancsolt megálljt. Az egyének szintjén mégis egyre általánosabbá vált a Szovjetunió és az általa ellenőrzött keleti blokk életének kritikusabb szemlélete, az SZKP tévedhetetlenségének mind

⁵ Partito Socialista Italiano, PSI. Továbbiakban: OSZP.

⁶ Pietro Nenni (1891–1980). 1931 és 1945 illetve 1949 és 1963 között az OSZP titkára. 1921-ben csatlakozott Turati szocialista pártjához, a kommunisták és szocialisták közti szakítás idején. 1923-tól az *Avanti* főszerkesztője, komoly szerepe volt a lap markánsan antifasiszta arculatának kialakításában. 1925-ben alapította meg a Negyedik Állam (Quarto Stato) napilapot. A Mussolini-rendszert bíráló tevékenységéért 1926-ban emigrációba kényszerítik, és Franciaországba távozik. Harcolt a spanyol polgárháborúban. Később csatlakozott az Ellenálláshoz (Resistenza), és érdemeiért megkapta a „Béke Sztálin-díját”, melyet az SZKP XX. kongresszusa után visszaadott. 1943-ban, kiszabadulása után Saragattal és Lelio Bassóval megalapította az Olasz Proletár Egység Szocialista Pártját (Partito Socialista Italiano dell'Unità Proletaria, PSIUP. Továbbiakban: OPESZP). A magyar '56 eseményei után végleg elhatárolódott a kommunistáktól mind a hazai, mind pedig a nemzetközi szintén, megkülönböztetve – a munkásmozgalmon belül – az autonóm szocialistákat („socialisti autonomisti”) és a doktrinereket (~ „socialisti carristi”). Aldo Moro, Ugo La Malfa és Giuseppe Saragat társaságában hívta életre a középbal (centrosinistra) politikát, és támogatta a szocdemekkel való egyesülést. Utóbbiak hatására a szocialisták OKP-hez lojális balszárnya (Tullio Vecchietti illetve Dario Valori vezetésével) kilépett, és megalapította a második OPESZP-t, melyet a Magyar Népköztársaság is komoly összegekkel támogatott.

gyakoribb kétségbe vonása, majd a szocializmus nemzeti útjainak markáns képviselője⁷. 1956 új távlatokat nyitott a nyugat-európai kommunista pártok életében – elsősorban a legnagyobb tagsággal, s így befolyással bíró OKP és FKP esetében –, de a keleti modellből való teljes kiábrándulás még váratott magára. A rugalmas elszakadás második félideje 1968-ban, Csehszlovákia megszállásával és a prágai tavasz – észérvekkel megmagyarázhatatlan – elfojtásával vette kezdetét, hogy a szenvedélyek évadán, az eurokommunizmus ideájának kihirdetésével tetőzzön. Az SZKP irányvonalának, a szovjet impérium döntéshozóinak bátorodó bírálata nem hagyhatta érintetlenül a múlt kibeszéltetlen traumáit, így a magyar ’56-hoz kötődő, akkortájt majd’ két évtizedes értékítéletet sem, teret adva az ellenforradalmi értelmezés bizonyos fokú revidálásának is. Jelen tanulmány az OKP példáján keresztül kívánja bemutatni az 1956-tól 1976-ig terjedő időszak nyugat-európai kommunista útkeresését az 1956-hoz és az 1968-hoz való viszony tükrében.

AZ OKP ÉS ’56

A budapesti fegyveres összecsapások híre – akárcsak a magyar ’56 kelet-európai előzményei – felkészületlenül érték az OKP-t, mely rövidesen teljes defenzívába szorult.⁸ Reálisan vizsgálva akkori helyzetüket, céljuk nem is lehetett több a kármentésnél, az előre borítékolható szavazatvesztés és a pártból történő kilépések kiváltotta visszhang minimalizálásánál. Ugyanakkor szűk mozgásterüket teljesen bejárva, a Rákosi-vonalat lépten-nyomon elmarasztalva kutatták az eseménysor eredőjét, az indulatokat izzásig hevítő vonalas politikát, miközben nem fordultak szembe az SZKP vezette létező szocializmussal sem. Utóbbit nem is tehették, hiszen emblemikus főtitkáruk, Palmiro Togliatti maga is ezer szállal kötődött Sztálinhoz, régóta ismerte Rákosit, sőt nyugat-európai kommunistaként szovjetunióbeli emigrációban élte túl a harmincas évek tisztogatásait. Hazatérése után is szoros kapcsolatban maradt a szovjet állam de facto vezetőjével, aki lényegében beleegyezését adta, hogy az OKP – miután „kiűzetett” az átmeneti antifasiszta kormánykoalícióból – rá lépjen a szocializmus sajátosan rögzös olasz útjára, mely a proletárdiktatúra kivívását tűzte zászlajára a demokratikus játékszabályok betartása, valamint az itáliai történelmi hagyományok és társadalmi specifikumok tiszteletben tartása mellett. Az elsőre talán furcsának tűnő recept mégis példásan bevált, mivel a kereszténydemokrata kormányokban csalódott tömegek az OKP-ban találták meg a számukra is élhető baloldali alternatívát kínáló, az ország valódi

⁷ Utóbbi Togliatti gondolkodásának visszatérő eleme, a szocializmushoz vezető olasz út fontos állomása volt.

⁸ A témához lásd: Pankovits 2007: 26-57. illetve Pankovits 2005: 11-33.

átalakítását ígérő pártot. Togliattiék népszerűségét csak növelte a fasizmussal szembeni ellenállásban játszott vezető szerepük, a szakszervezetekkel ápoltságokrétű viszonyrendszerük – mely valóban közel vitte a pártot az egyszerű tagokhoz, munkásokhoz –, továbbá az OKP mögött álló Szovjetunió, s annak vitathatatlan tekintélye, amit a náciizmus legyőzésével vívott ki magának. Az OKP tehát – múltjából és gyér manőverezési képességéből⁹ fakadóan – az olasz politikai élet minden más képviselőjétől eltérően, kezdettől fogva határozottan kiállt a szovjet beavatkozás kényszerűsége mellett, és síkra szállt az újonnan alakult, Kádár János vezette MSZMP nemzetközi elismeréséért is. Míg utóbbit a tagság többsége támogatta, addig a szovjet csapatok beavatkozása már megosztotta a pártot és annak impozáns szellemi holdudvarát. Ezzel egyidőben az olasz kommunisták oldaláról érkező nyílt támogatás és az új magyar vezetés irányába tett pozitív gesztusok érezhető zavart okoztak az itáliai baloldal – addig sem kiegyensúlyozott – viszonyrendszerében. A Pietro Nenni-féle OSZP – Togliattival éles ellentétben – kemény szavakkal ítélte el a szovjetek magyarországi beavatkozását, és felhasználta a helyzetet a korábbi szövetséges kommunisták visszaszorítására. Nenni célja nem is lehetett más, mint sarlóval és kalapáccsal a kézben utat találni a kereszténydemokraták balszárnya által életre hívott olasz kormányba. A fentiek értelmében az OKP 1956. december 8-14. között Rómában tartott VIII. kongresszusán Togliatti és a Vezetőség¹⁰ tagjai súlyos problémák egész sorával találtak szembe magukat. Alapvető feladatként a szocializmus olasz útjának megvalósítását jelölték meg, melyet vitára is bocsátottak, de nem vonhatták ki magukat a pártot ellehetetleníteni igyekvő, lejárató támadások hatásai alól sem. Az OKP marginalizálásának szándéka természetesen nem 1956-ból eredeztethető, de az olasz kommunisták bekerítése az OSZP aktív részvétele nélkül elképzelhetetlen lett volna. Gramsci örökösei éppen szocialista elvtársaik irányváltása miatt kerültek nehéz helyzetbe 1956 kora nyarán illetve – a magyar ügy kapcsán – késő ősszel. Annak dacára, hogy a decemberi kongresszus szónokai a pártot ért krízis első hullámának visszaveréséről beszéltek, ők sem tagadhatták az OKP-t ért presztízs- és szavazatvesztést.¹¹ A vonatkozó magyar követi jelentés¹² hangvétele nagyban egybecseng a felszólalók értékelésével, kiemelve „az olasz testvérpárt állhatatosságát a magyar ügy és a pozítani munkásfelkelés következetesen marxista-leninista értékelésében.” A római

⁹ Nemzetközi kötöttségei és olaszországi szerepvállalásai együttesen szűkítették az OKP mozgásterét.

¹⁰ Direzione: az OKP Politikai Bizottsága.

¹¹ Utóbbiaknál sokkal fontosabb volt a pártot elhagyók megnövekedett száma. 1956-ban még több mint 2 millióan, egy évvel később már csak alig több mint 1,8 millióan támogatták tagságukkal is az OKP-t.

¹² Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 288. (főcsoport) 32. (fond) 1957. (év) 6. (őrzési egység) 394-397.

kongresszus valóban szakított a – kommunisták számára megpróbáltatásoktól terhes – 1956-os évre jellemző politikai defetizmus gyakorlatával, és újra az olasz politikai élet kezdeményező szereplőjeként határozta meg a pártot. A tagok közül az író Italo Calvino¹³ távozása jelentett komolyabb presztízsveszteséget, míg a közvetlen pártvezetéshez tartozók közül csak Eugenio Reale, volt varsói nagykövet kizárása vert fel nagyobb port.

A formális szakítás ellenére a szocialisták egyes régi prominensei, mint a későbbi köztársasági elnök Sandro Pertini, ugyan továbbra is kitartottak erős baloldali elkötelezettségük mellett, de a jobbszárny befolyása alá kerülő Nenni iránymutatásán ők sem tudtak változtatni. Így a szocialista vezető minden igyekezete dacára az 1957-es helyhatósági választások¹⁴ idején a baloldal általános szavazatvesztése került terítékre. Bár a római követség már idézett jelentése¹⁵ csak a jobboldal „egyértelmű passzív mérlegéről” beszél, nem tagadható, hogy leginkább a baloldal – azon belül is elsősorban a korábbi OKP-OSZP szövetség – veszített szavazatokat. A jobboldal az SZKP XX. kongresszusán elmondott hrucsovi titkos beszámolóval lépett fel, és erre alapozta kampányát. Eközben folyamatosan napirenden tartotta a budapesti forradalom ügyét, amivel ügyesen ellenpontosztta a desztalinizáció biztató ígéreteit. Bő évtizeddel később, az OKP kis híján ismét egy, hasonló alapos-sággal előkészített és teljes politikai elszigeteltséggel fenyegető kelepcebe esett. A '68-as csehszlovákiai bevonulás következményeinek ismeretében megállapíthatjuk, hogy egyfelől a Szovjetunió nemzetközi enyhülést elősegíteni hivatott népszerű külpolitikai törekvései, a be nem avatkozás elvének piederesztálra emelése, másfelől a prágai bársonyos reformok katonai erővel történő elfojtása között tátongó ideológia szakadék immár másodjára kínálta tálcán a szov-

¹³ Italo Calvino (1923–1985). Író, a *dopoguerra* nemzedékének kiemelkedő alakja. Elio Vittorini és Cesare Pavese tanítványa és munkatársa, 1956-ig az OKP tagja. Írt az *Il Politecnico*, a *l'Unità* és a *Rinascita* lapokba. Utóbbi szerkesztőségében dolgozott együtt és találkozott először az OKP ifjúsági szervezetét akkoriban vezető fiatal Enrico Berlinguerrel. A poznani és budapesti szovjet fellépés hatására hagyta el a pártot.

¹⁴ A választások nem érintették az ország egész területét. Szardíniában és egyes északi tartományokban járultak ekkor az urnákhoz, igaz, ezek hagyományosan „vörös” körzeteknek számítottak.

¹⁵ A római követség jelentése kevésbé árnyaltabb képet közöl. Valójában az 1957. évi tavaszyarárit megelőző önkormányzati választásokhoz (így az 1953-as szardíniai helyhatósági voksoláshoz) képest a baloldal erői a vártnál kevesebb szavazatot veszítettek, de a tényleges összevetést az 1948-as országgyűlési választások számadatai alapján kell megtennünk. 1948-ban az OKP az alsóházi szavazatok 31%-át birtokolva (több mint 8 millió vokssal) az első köztársaság második legerősebb pártjává lépett elő. Támogatóinak száma 1953-ra 22,6%-ra nőtt (több mint 6,1 millió szavazat), melyet javarészt megtartva, kis mértékben még növelve is, 1958-ra 22,7%-ra (6,7 millió szavazat) tornásztak fel. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a szavazatnövekmény egy évtized alatt realizálódott. A magyar '56 hatásai pedig főként az 1957-es helyhatósági választásokon éreztették hatásukat, és kisebb mértékben a következő év országos szintű megmérettetésén.

jet kötelektől egyre jobban szabadulni kívánó OKP, illetve francia elvtársaik politikai-ideológiai lejárátását. Mégis, mint látni fogjuk, az olasz párt készült-ségi foka és reakcióideje 1968-ban jóval túlmutatott az '56-os belső állapotokon, az értetlenség szülte dermedtségen, a pártfegyelem részleges hiányán. Tanulva a történetekből, Dubček és társai elmozdítása idején – elébe menve politikai ellenfeleik átkaroló próbálkozásainak – az elsők között ítélték el a Varsói Szerződés öt országának beavatkozását. 1956 és 1968 között a nyugat-európai KP-k többsége – az OKP és az FKP vezetésével – jelentős pályát befutva, lépésről lépésre került egyre közelebb a Szovjetunió múltjának és jelenének kritikai megítéléséhez, valamint a szocialista országok közti fejlődésbeli különbségek alaposabb elemzéséhez. A nyugati kommunisták hosszú ideológiai menetelésnek kiindulópontján, 1956-ban azonban még messze álltak attól, hogy elhatárolódjanak a keleti testvérpártok és különösen az SZKP keményvonalas politikájától. A híres szakítás még váratott magára, s a leválási folyamat igazán csak 1968 késő őszen vette kezdetét. A korszak karizmatikus vezetői, a két *leader*¹⁶, Togliatti és Thorez minden önállóságuk dacára az SZKP erős befolyása alatt álltak, ha úgy tetszik, a szovjet iskola növendékei voltak. Az 1944/45-ös újjászervezés csak megerősítette őket első titkári funkciójukban, s 1964-es halálukig vezették a nyugati világ két legbefolyásosabb KP-ját. Múltjuknál és kötődésüknél fogva nem feltételezhető, hogy képesek lettek volna szembefordulni Moszkvával, de a Szovjetunió belső viszonyainak ismeretében, kellő tapasztalatot szerezve annak hidegháborús tevékenységéről, hajlottak bizonyos fokú kritikára.¹⁷ Legnagyobb erényük mégis káderpolitikájukban rejlett, mivel kellő teret biztosítva a szovjet vonaltól független, feltörekvő generációnak, pártjaikba beépítették a stílusváltás esélyét. Jellemző példa erre az OKP külpolitikai retorikája, ami 1956/57 fordulóján a párt internacionalista értékrendjének felemlegetéséből állt. Látóterébe elsősorban hazai ügyek tartoztak, főleg a fiatal köztársaság alkotmányának védelmében emelte fel szavát, elutasítva a kereszténydemokraták többségi politikáját, de alig egy évvel később már a testvérpártok közötti rossz tájékoztatásra hívta fel az MSZMP figyelmét.¹⁸ Noha a politikai karantén egyre szorosabban fogta közre az OKP-t, és az új magyar vezetés melletti kiállásuk szálla volt riválisaik, sőt még a szocialisták szemében is, a vizsgált évtized végére az olasz baloldal legerősebb pártjává, az akkor már másfél évtizede kormányzó kereszténydemokraták megkerülhetetlen alternatívájává váltak.

¹⁶ A *dőlten* szedett kiemelések tőlem származnak.

¹⁷ Bizonyított erre a Togliatti végrendeletének is tekintett jaltai feljegyzés.

¹⁸ A probléma 1968-ban is visszaköszönt. A prágai bevonulás pillanatában Pajetta és Longo Moszkvában, míg Giorgio Amendola Bulgáriában tartózkodott. Figyelemre méltó az a tény, hogy még így sem tudtak semmit a Csehszlovákia ellen készülő katonai akcióról.

AZ OKP ÉS '68¹⁹

Az *emberarcú szocializmust* hirdető Dubček vezette Csehszlovák Kommunista Párt²⁰ programja és útkeresése 1968 januárja, az új első titkár kinevezése óta táplálta a nyugati testvérpártoknak²¹ a „keleti rendszer” megváltoztathatóságába, reformjaiba vetett reményeit.²² Az eurokommunizmust később életre hívó olasz, francia és spanyol pártok, az 1956-os magyarországi forradalom vegyes megítélésével ellentétben ezúttal képesek voltak egységesen fellépni, határozottan elutasítva minden, a katonai intervenció szükségességét hangoztató szovjet és más térségbeli magyarázatot. Míg sokan közülük az 1956-os budapesti eseményeket és Tito szakítását Sztálinnal a jobboldali revizionizmus előretörésével, Sztálin bűneit pedig egy betegesen gyanakvó diktátor zavarodott elméjével próbálták magyarázni, addig a hazájukban is népszerű prágai reformfolyamat kívülről történő leállítását és egy szuverén állam életébe való, ismételt durva beavatkozás vízváltóvá vált a nyugat-európai KP-k és az SZKP viszonyában. Alapvetően négy kérdés merült fel a nyugati kommunisták soraiban: 1. Végso soron milyen emberek is vezetik a Szovjetuniót? 2. Hogyan képesek a már említett korifeusok a szovjet politikában szükségyszerűnek, küszöbön állónak mondott nyitást és stílusváltást összeegyeztetni egy olyan kommunista kísérlet elfojtásával, mely demokratikus és pluralista elveken nyugodott, miközben nem kérdőjelezte meg az állampárt vezető szerepét? Tapasztalataik azt mutatták, hogy a moszkvai hatalom sorozatos hibákat követ el, fellépése, iránymutatása az évek során vajmi keveset változott. 3. A Sztálin örökségével elvben már szembenéző világhatalom valóban posztsztálini államnak tekinthető-e? 4. A szovjet szuperhatalmi eszme tényleg csak szigorú hierarchiában tud gondolkodni, képtelen megérteni az eltérő gazdasági-társadalmi fejlődésekből fakadó különbségek fontosságát?

A „Brezsnyev-doktrína” nem várt alkalmazása tovább lazította az olasz és francia kommunistákat Moszkvához fűző, amúgy is egyre gyengébb ideológiai szálakat. A Franco-rendszer miatt illegalitásba és száműzetésbe kényszerített spanyol párt tagjai közül többen is Csehszlovákiában, főleg Prágában találtak menedéket. Innen folytatták politikai tevékenységüket, sugározták rádióadásait, itt vettek részt a CSKP vezette közéletben, és személyesen tapasztalhatták meg a reformok elfogadottságát, széles kör-

¹⁹ A témához bővebben: Mezei 2010: 74-102.

²⁰ Továbbiakban: CSKP (Komunistická strana Československa, KSČ).

²¹ A Portugál Kommunista Párt (továbbiakban: PKP. Partido Comunista Português, PCP) támogatta a szovjet beavatkozást. Lásd: M-KS 288. 32.b 1968. 170. 1-32.

²² Fondazione Istituto Gramsci Archivio (Gramsci Archivio) PCI Esteri. Microfilm (MF): 0552. 285-289.

ben megnyilvánuló támogatását. Természetesen az OKP-hoz és az FKP-hez hasonlóan nem fogadták el a doktriner szovjet „casus bellit”, az imperializmusra és az ellenforradalomra való örökön hangoztatott, de alapjában véve súlytalan hivatkozást. A két szuperhatalom közeledését tapasztaló, a nyugati demokráciák biztonságában és azok gazdasági teljesítményére építve tevékenykedő OKP és FKP az 1968-as augusztusi fegyveres lépéseket élesen elítélő kórus vezérhangjaivá váltak. Mindezek ellenére a különutas szocialista fejlődés kívánatosságát, valamint az egyes KP-k és országok teljes szuverenitását zászlajára tűző ellentábor még nem érkezett el az *eurokommunizmus* meghirdetéséhez, de a főbb körvonalak már kezdtek kirajzolódni.²³ A proletariátus kizárólagos uralma, az egypártrendszer szükségessége, a párt mint hatalmi élcsapat szerepe az elkövetkezendő évtizedben – főképpen a prágai tavasz és ősz keserű tapasztalatai hatására – kerültek ki programjaikból. Az új főtitkárok – Longo²⁴ és Rochet²⁵ – pedig a gyakorlatban is bizonyíthatták rátermettségüket. Mind sűrűbben hangoztatták a katonai tömbök felszámolásának igényét, miközben nem feledkeztek meg a szocializmus nemzeti útjainak egyenrangúságáról sem. Bár ekkor többre még nem voltak képesek, de a kommunista és munkáspártok soron következő moszkvai konzultatív tanácskozását sikerült elhalasztatniuk. Igaz csak a periférián, de felkavarták az állóvizet.

A nyugat-európai KP-k 1968-as tiltakozásának egyik fontos hozadéka volt, hogy fellépésükkel megteremtették a hetvenes évek szabadabb, bátran polemizáló légkörét, s megadták a vita alaphangját. Végso soron ez vezetett a közös, munkásmozgalmi múlt egyes, sokat vitatott eseményeinek – így a magyarországi ’56-os történések – részleges ártértékeléséhez. A prágai tavaszra adott szovjet válasz kapcsán természetesen ismét megidézték a budapesti forradalom emlékét, hiszen a két intervenció közti párhuzam szinte adta magát, de az olasz pártvezetés igyekezett különválasztani a tragikus kimenetelű, ám érvelése szerint elkerülhetetlen fegyveres akciót (azaz a magyar forradalomra adott szovjet ellenlépéseket) az indokolatlan és roppant kártékony katonai fellépéstől (tehát a Dubček névvel fémjelzett reformok erőszakos megakasztásától és a főtitkár későbbi elmozdításától). Az olasz párt hangulatának – a tagság bizonyos fokú tanácstalanságának – megértéséhez kiváló adalékként szolgálhatnak az 1968 nyarán Magyarországon családja-

²³ Pankovits 2010: 192.

²⁴ Luigi Longo (1900–1980). 1964 és 1972 között az OKP főtitkára. Gallo néven harcolt a spanyol polgárháborúban, ahol szorosan együttműködött az ibériai frontra érkező szovjet katonai tanácsadókkal. Togliatti után elsőként ismerte fel a Berlinguerben rejlő lehetőségeket. 1968-ban nyíltan elhatárolódott a szovjet beavatkozástól, és a prágai tavasz elfojtásától.

²⁵ Waldeck Rochet (1905–1983). 1964 és 1972 között az FKP főtitkára.

ikkal együtt nyaraló OKP- és OPESZP-tagok által megfogalmazott kérdések. Ezek közül első helyre kíváncsiak azok, amelyek a Csehszlovákiában éppen gőzerővel folyó, a múlt hibáit, tévedéseit feltáró politikai kezdeményezések (lényegében a bársonyos reformok) esetleges negatív kimenetelét, illetve az '56-os budapesti eseményekkel való bármiféle párhuzam létjogosultságát firtatták.²⁶

Az olasz polgári sajtóban különösen nagy visszhangot váltott ki Alekszej Koszigin, a Szovjetunió minisztertanácsának elnöke és Oldřich Černík miniszterelnök egyezsége, akik 1968 őszén Prágában megállapodást írtak alá a szovjet csapatok további csehszlovákiai tartózkodásáról. Az *Il Messaggero* az eseményeknek „Utolsó fejezet” címmel vezércikket is szentelt, s ezt írta: „Prágai jelenlétükkel a szovjetek megünnepelték, nem csak azt, hogy tankokkal fizikai erőszakot alkalmaztak egy néppel szemben, hanem a tizenkét év óta hangoztatott kötelezettségek, ígéreték és eszmei követelmények megtagadását is. Sárba taposták mindazt, amit 1956 óta mondtak a szocializmusba vezető utak különbözőségének jogosságáról és a szocialista országok függetlenségéről, melyet maga Brezsnyev erősített meg két évvel ezelőtt.” Az *Il Tempo* szerint Koszigin rövid látogatása Prágában az akasztófa-megállapodás jóváhagyására szolgált csak.²⁷ A vezető politikai napi- és hetilapok hasonló hangnemben tudósítottak a prágai fejleményekről. A kereszténydemokraták vezette jobbközép koalícióval karöltve rögtön ráleltek a csehszlovákiai események olasz belpolitikai vonatkozásaira, és a szovjet beavatkozás ürügyén az OKP-t támadták. Mint fentebb említettük, a pártvezetés és az olasz kommunista sajtó 1956 októberével ellentétben most az elsők között kárhoztatta a szovjet intervenciót, ezzel a stratégiai lépéssel pedig idejekorán kihúzta a vele szemben kibontakozó publicisztikai offenzíva méregfogát. A KB 1968. augusztus 27-én keletkezett jelentését megküldték a testvérpártoknak is, majd teljes terjedelmében lehozták a *l'Unità* hasábjain. Ebben több helyen is kiemelten foglalkoztak az '56-os magyar eseményekkel, összevetve azokat a Prágában történetekkel, de a szovjet fél közbelépését kiváltó okokat vizsgálva lényegében – egyes árnyalatbeli különbségek ellenére – megerősítették 12 évvel korábbi állásfoglalásukat. Egyfelől tehát sajnálkozásukat fejezték ki a két tragikus kimenetelű kelet-európai krízis kapcsán, de továbbra is szükségesnek tartották a szovjet hadsereg magyarországi fellépését, míg értetlenül álltak a prágai őszi előtt. A lényegi különbségtételt a következőképpen magyarázták: „Csehszlovákiában a régi vezetés idején egyre erősebb ellentmondások keletkeztek, melyek fenntarthatatlan helyzetet eredmé-

²⁶ M-KS 288. 32.b 1968. 167. 284-286. A további kérdések az 1966-ban elhatározott, és 1968. január 1-én életbe léptetett új gazdaságirányítási rendszer hatásait, addigi kézzelfogható eredményeit érintették.

²⁷ M-KS 288. 32.b 1968. 167. 60.

nyeztek. Akkor és abban a helyzetben nem csupán pozitív jellegű, de döntő jelentőségű tény volt, hogy éppen a CSKP-ból nőttek ki az új kurzus indulását elősegíteni képes erők, illetve, hogy a párt működése szerinti irányító szerve, az előző kongresszus által megválasztott KB döntött a változás mellett, saját kezébe véve, elindítva és vezetve a szükséges, kényesen bonyolult, de immár elodázhatatlan megújulási folyamatot. Éppen e mozzanatban látjuk az első döntő jelentőségű különbséget a csehszlovákiai események és az 1956-os tragikus magyarországi fejlemények között. Jelen esetben a CSKP – az elkerülhetetlen összeütközések és belső feszültségek dacára – a történések során mindvégig megőrizte egységét 1967 decemberétől és 1968 januárjától kezdve egészen mostanáig. Ráadásul növelte presztízsét, gyakorlati és lényegi befolyását a munkásosztály, a nagy néptömegek, a munkásmozgalom és a nemzetközi demokratikus közvélemény szemében egyaránt.²⁸ Néhány oldallal később pedig az alábbi magyarázatot olvashatjuk: „Másrésről (...), a tragikus magyar események sodrában, a második katonai beavatkozást a magyar elvtársak igazolták az- zal, hogy a leküzdhetetlen nehézségek hatására ők maguk hozták meg ezt a fájdalmas döntést, s kérték meg erre a szovjet elvtársakat, a párt megosztottságával és szakadásával, a polgárháborúval, a kommunistaellenes fegyveres felkelés elszabadulásával, az imperialista és reakciós erők nyomásával szem- ben. De ugyanezekben a napokban – 1956. október 30-án – a Szovjetunió kormánya alkalmazott és közzétett egy megoldási tervet, melyben világó- san érvényre jutnak a szocialista államok függetlenségének, szuverenitásá- nak, egyenlőségének és kölcsönös tiszteletének elvei.”²⁹ Maga Luigi Longo, Togliatti utóda az OKP főtitkári posztján ismételte meg a KB elé terjesztett jelentés sarokpontjait egy 1968. szeptember 8-án, a *l’Astrolabio* hetilap- nak adott interjújában: „Véleményem szerint szó sem volt olyan tényállásról, amely arra engedett volna következtetni, hogy azonnali és elkerülhetetlen ellenforradalmi puccs, illetve a szocialista hatalom bukásának veszélye állna fenn. Ezért nem tartom megalapozottnak a katonai beavatkozás alapjául szol- gáló pesszimista feltételezést, és különösen azt, hogy a csehszlovákiai helyzet va- lóban olyan rossz lenne, amilyennek mondják, s így okot adjon arra a »fájdalmas kényszerre«, amely 1956-ban a magyarországi intervenciót legitimálta.”³⁰ Longo szavaival egybecsengő nyilatkozatot adott Ranuccio Bianchi Bandinelli, az elismert marxista művészettörténész és régész, amit – több más neves köz-életi személyiség kommentárjával együtt – a *l’Unità* 1968. augusztus 23-i számának címlapján közöltek. „1956-ban teljességgel indokoltnak, bár meg- rendítően fájdalmasnak véltem a magyarországi szovjet beavatkozást. De a jelen

²⁸ Rapporto al Comitato Centrale. In: Longo 1968: 13-14. (A könyv elérhető volt Magyar- országon is, de Longo több művével ellentétben nem fordították le.)

²⁹ Longo 1968: 24-25.

³⁰ Longo 1968: 87.

beavatkozásra – mely szöges ellentétben áll a közelmúlt egyezményeivel – nem talállok elfogadható politikai magyarázatot. Ez meglátásom szerint a szovjet vezető apparátus rugalmatlanságáról árulkodik, és – mindezen túlmenően – visszaveti azt a kedvező helyzetet, melyről úgy tűnt, hogy új elvek, eszmények mentén a háború utáni állapotok meghaladásának irányába fejlődik tovább. A történetek magukban hordozzák a marxisták közötti egység további bomlásának és újabb súlyos nemzetközi konfliktusoknak a csíráját is.”

Az OKP és az MSZMP között felmerülő, a kommunista és munkáspártok esedékes moszkvai nemzetközi nagytanácskozásával kapcsolatos véleménykülönbségek, illetve a prágai helyzet tisztázása céljából az olasz fél kezdeményezésére Giancarlo Pajetta³¹, a Vezetőség tagja közvetlenül a csehszlovákiai bevonulás után Budapestre látogatott. 1968. szeptember 9-én érkezett és 12-én reggel utazott vissza Rómába. Ez idő alatt kétszer, szeptember 10-én és 11-én tárgyalt Komócsin Zoltánnal.³² Pajetta hangsúlyozta, hogy az OKP mindennemű külső beavatkozást helytelenítő állásfoglalása saját korábbi, az SZKP XX. kongresszusa óta folytatott politikájukból következik, így arról elvi alapon, s nem pedig taktikai okok mentén döntöttek. Az OKP Vezetősége a csehszlovákiai helyzet normalizálásának alapvető feltételét a szocialista országok csapatainak kivonulásában, a CSKP autonómiájának, önálló működésének helyreállításában látta. „A moszkvai megállapodást mindkét félnek teljesítenie kell!” – hangoztatták. A megbeszéléseket rögzítő dokumentum³³ röviden összegzi a Pajetta által elmondottakat, aki feltehetően a magyar tárgyalófelek miatt vont párhuzamot 1956 október-novembere és 1968 augusztusa között: „Abból indultak ki, hogy ebben a helyzetben [a moszkvai tanácskozáson] nem lehetne elkerülni a csehszlovákiai események eltérő megítéléséből származó vitát, amely nem pozitív eredményt, hanem a szembenállás további elmélyülését, legrosszabb esetben nyílt szakadást eredményezne. *Értékelésük szerint a helyzet most súlyos, súlyosabb, mint 1956-ban volt.* Úgy vélik, hogy az európai biztonságért, a NATO ellen, a baloldali erők egységének megteremtéséért tett tízéves munkájuk vált kérdésessé, és újra

³¹ Giancarlo Pajetta (1911–1990). Tekintélyes kommunista politikus, az OKP meghatározó, arculatformáló tagja. Az ellenállás éveiben Nullo álnéven az *Avanguardia* igazgatója és a Kommunista Internacionálé olasz képviselője. 1946-tól illetve 1986-tól haláláig az olasz és az európai parlament képviselője volt. 1948-tól az OKP Titkárságának tagja. Hosszú ideig volt a *l'Unità* és rövid ideig a *Rinascita* főszerkesztője. A párt kezdetben Giorgio Amendola, később Giorgio Napolitano vezette reformszármányához tartozott, de mindig lojálisan képviselte a főtítkár által szabott irányvonalat, még akkor is, ha személyes véleménye ettől eltért. Az OKP Vezetőségéből Pajetta járt a legtöbbet Magyarországon, s fontos kapcsolattartóvá vált az olasz párt és az MSZMP között. Berecz János visszaemlékezése szerint: „Pajettának csak szólni kellett, és már jött is.”

³² Pajetta látogatása formailag válasz volt Komócsin 1968. márciusi római vizitjére. Lásd: Gramsci Archivio PCI Esteri. MF: 0552. 2741-2748.

³³ M-KS 288. 32.b 1968. 167. 40.

problémát jelent több olyan elvi kérdés, mint a békés egymás mellett élés, a békés átmenet a szocializmusba, a szocialista építés demokratizmusa, a többpártrendszer lehetősége stb. Érzéseik a Szovjetunióval szemben komoly megrázkódtatást szenvedtek. Pártjukban, kádereikben mélyen gyökerezik a Szovjetunió iránti szimpátia, de az olasz elvtársak érzik ezt a sebet. Számlolni ezzel, súlyos károkat kell helyrehoznunk, és ezt közösen [a testvérpártoknak együtt] kell tennünk. Aggódnak amiatt, hogy az ilyen válságok tízévenként ismétlődnek. Úgy látják, hogy a szocialista országok államközi kapcsolatai ránehezednek a pártközi kapcsolatokra. Aggódnak amiatt is, hogy [Moszkvában] mindig csak egyfajta szocialista modellt hajlandók elfogadni. Úgy vélik, hogy [mi, a Varsó Szerződés tagjainak állampártjai] a szocialista országok határait tekintjük a szocializmus határainak, és ezt olyan módszerekkel tesszük, amelyek akadályozzák a szocializmus térhódítását. Pajetta elvtárs ismételtén kérte, hogy higgyünk őszinteségükben és megrendülésükben.”

Pajetta szavainak erejét mutatja, hogy az OKP-val együtt az FKP az első közé tartozott azon nyugat-európai demokratikus pártok sorában, melyek elítélő véleményüknek adtak hangot az elszomorító prágai hírek hallatán. A katonai akciót követő napokban a párt napilapja, a *L'Humanité* – az FKP³⁴ hivatalos állásfoglalásnak megfelelően – bizonyító erejű fényképekkel illusztrált írásokat közölt, s ezek kiválóan igazolták a beavatkozás elképzelhető értelmetlenségét, annak teljes elutasítását mind a kormány, mind a csehszlovák állami szervek, a CSKP apparátusa, és végül, de legerősebben a nép részéről. Kiemelt ügyként kezelve, sorra közzétették az általuk legálisnak tekintett csehszlovák országgyűlés és egyéb állami intézmények nyilatkozatait, mindemellett hathatósan támogatták a CSKP és az állami szervek demokratikusan megválasztott vezetőit. Az MSZMP KB Külügyi Osztálya számára készült referátum az alábbi szinopszist kínálja: „Véleményünk szerint a csehszlovák pártvezetés a tömegek bizalmának birtokában képes lett volna úrrá lenni a nehézségeken, így az 1956-os magyarországi helyzettől eltérően semmi sem indokolta a katonai beavatkozást, s a szovjet pártsajtóban megjelent cikkek egyetlen olyan tény sem tudtak felhozni, amely 17 nappal a pozsonyi találkozó után olyan fordulatot idézett volna elő Csehszlovákiában, hogy a katonai beavatkozás valóban szükségessé vált volna.” Utóbbi igazolása, tehát a csehszlovákiai intervenció kimerítő indoklása Komócsin ró-

³⁴ A francia párt egyik jellegzetes, sajátos motívuma volt az önálló bírálat jogának fenntartása a szovjettel való szövetség megőrzésével együtt. Ez az elvi alapvetés a későbbiekben több ellentmondásos helyzetet eredményezett, hiszen nemzeti identitása és Moszkvától való függése egyaránt hangsúlyos szerepet kapott politikájában. Igaz, az FKP mind hagyományában, mind pénzügyileg jobban függött Moszkvától, mint olasz elvtársaik. Jellemző töredék, hogy Andropov temetésén 1984-ben a protokoll szerint Marchais és Cunhal is előbb járulhattak a ravatalhoz, mint Berlinguer. Lásd bővebben: D'Alema 2004: 70.)

mai viszontlátogatásán is elmaradt. Az MSZMP KB külügyi titkára az OKP meghívására 1969. október 23-25 között megbeszéléseket folytatott az olasz testvérpárt prominenseivel, így Longóval, Pajettával és Enrico Berlinguer³⁵ főtitkárhelyettesével. A tárgyalásról készült jelentés³⁶ néhol szó szerint idézi az olasz főtitkár szavait, aki ezúttal az '56-os magyar és a '68-as csehszlovák események háttéréről beszélt, egyúttal békülékeny hangnemet megütve kissé finomított a prágai helyzettel kapcsolatos pártállásponton: „A Longo elvtársnál folytatott megbeszélésén Komócsin elvtárs átadta Kádár elvtárs jókívánságait, majd röviden a kétoldalú kapcsolatokról beszélt, hangsúlyozva a mostani véleménycsere eredményeit is. Mint aktuális problémát említette, hogy a csehszlovák testvérpárt vezetésének és személyesen [Gustáv] Husák elvtársnak nagy szüksége lenne a nemzetközi kommunista mozgalom, így az olasz párt internacionalista támogatására is. Longo elvtárs fő feladatnak a csehszlovák párt meggyőződésen és bizalmon alapuló egységének megteremtését nevezte. Az olyan egység, amelynek alapja az adminisztratív intézkedésektől való félelem, nem lehet tartós – mondotta. Longo elvtárs kijelentette, hogy nem kételkedik Husák elvtárs jó szándékában, de a »pokolba vezető út is jó szándékkal van kikövezve«. (...) »Ma Husákkal és a csehszlovák elvtársakkal sok mindenben nem értünk egyet. Ez nem szeszélyből fakad. A helyzet rendezése a csehszlovák párt feladata, de vannak nemzetközi vonatkozásai. Az 1956-os ellenforradalom után a magyar kormány már decemberben nyilatkozatban hangsúlyozta a beavatkozás rendkívüli, kivételes jellegét. A csehszlovákiai események után ilyen nyilatkozat nem volt, éppen ellenkezőleg. Ellenségeink ezt kihasználták arra, hogy szélteben-hosszában Brezsnjev-doktrínáról beszéljenek. Így nehéz a szocializmus megvalósításáért harcolni.« (...) »Mi meghirdettük a szocializmushoz vezető olasz utat. Ugyanakkor ideológiánkban és gyakorlatilag is internacionalisták vagyunk. E két dolog nem kerülhet összeütközésbe, mert a szocializmus érdekeit világméretben nézzük.« (...) »Husák és a csehszlovák vezetés a nézetkülönbségek kiküszöbölésére törekszik. Mi ezt nem akarjuk megnehezíteni« – mondotta még Longo elvtárs.” Az olasz pártvezér mondatait olvasva rögtön szembeötlik a szovjet katonai akcióba beleegyező, a Varsói Szerződés csapatait behívó nyilatkozat képtelensége. Nyilván Longo is jól tudta, hogy ilyen dokumentum az akkori helyzetben egyszerűen nem születhetett, s amennyiben mégis előkerült volna egy hasonló irat, annak vélhetően senki sem adott volna hitelt. Komócsin sem reagált Longo abszurd felvetésére, mely a tárgyalások gyenge mellékszöngéje volt csupán.

³⁵ Enrico Berlinguer (1922–1984). 1949-től 1956-ig az olasz KISZ (Federazione Giovanile Comunista Italiana, FGCI) titkára. 1972 és 1984 között az OKP főtitkára.

³⁶ M-KS 288. 32.b 1969. 56. 298-304.

Komócsin római látogatása alapvetően eredményes volt; többek között végleges megállapodás született arról, hogy Kádár még 1969 folyamán interjút ad a *l'Unità*-nak. A cikk december elsején meg is jelent.³⁷ A címlapon hirdetett riportot Giuseppe Boffa készítette, de a kérdések, s a rájuk adott válaszok bővebben egyik szovjet beavatkozást sem érintették. Sokkal többet árul el a két párt kapcsolatáról az a feljegyzés³⁸, ami az SZKP XXIV. kongresszusán résztvevő magyar (Kádár, Komócsin, Nemes Dezső) és olasz (Berlinguer, Pajetta, Sergio Segre³⁹, Giovanni Carletti összetételű) pártküldöttségek közötti, 1971. április 5-én történt találkozásról készült. A félhivatalos moszkvai egyeztetést az olasz delegáció kezdeményezte, és a lengyelországi válságról cseréltek véleményt. Az idézett dokumentum tanúsága szerint a következő, '56 és '68 hasonlóságait taglaló beszélgetés zajlott le: „Pajetta elvtárs kérdésére válaszolva Kádár elvtárs elmondta, hogy a lengyelországi eseményeknek elvileg nem lett volna szabad előfordulniuk. Az 1956-os magyarországi események nem csupán magyar események voltak. Hasonló a helyzet a csehszlovákiai és a lengyelországi eseményekkel. A szocialista rendszeren belüli problémákról van szó, amelyek megoldása valamennyiünk szívügye.” A magyar főtítkár szavait az olaszok elismeréssel nyugtázták, a jelek szerint ezúttal sem fogalmaztak meg különvéleményt az MSZMP és Kádár legitimációja szempontjából kulcsfontosságú '56-os forradalommal kapcsolatban. Az OKP visszafogott, konfliktuskerülő hangvétele nem lepte meg a magyar felet. Budapesten tudták, hogy az 1968-as baloldali-rendszerellenes lendület a hetvenes évek elején érezhetően alábbhagyott, miközben a nyugati KP-k többsége kivárára játszott. Ez és a sorra elbukó kelet-európai újító kezdeményezések után egyedülként túlélő magyar gazdaságirányítási reform viszonylagos sikere jelentősen felértékelte az MSZMP és Kádár szerepét. Az OKP elismerte, hogy az MSZMP 1968 folyamán kényszerpályán mozgott, és Magyarország szerepvállalása Csehszlovákia megszállásában bár nem menthető, de Kádár mégis tett lépéseket a beavatkozás elkerülése és a békés rendezés megvalósítása érdekében. Feltételezhetjük, hogy a keleti blokk viszonyrendszerét kívá-

³⁷ Kádár előtt Nyers Rezső adott interjút a *l'Unità*-nak. Giancarlo Pajetta – egyben az OKP napilapjának igazgatója – még 1969. július 15-én levélben fordult az MSZMP-hez, a Kádárral készítendő interjú ügyében, melyre a magyar pártfőtítkár pozitívan reagált. Az interjú a lap harmadik oldalán kapott helyet és az alábbi témakörökre korlátozódott: „A magyar párt történetének megítélése Kun Bélától Rákosiig, és azóta napjainkig – A munkáspárt szövetségi politikája és az értelmiség – A Magyarországon végrehajtott gazdasági reform első eredményei és kihatása a politikai demokrácia fejlődésére – Mennyiben mondható szocialistának a magyar társadalom? – Pozitív vélemény a moszkvai tanácskozásról a nemzetközi nézeteltérések ellenére – Az európai biztonság és a Brandt kormány – A nemzetközi kommunista mozgalom egységének erősödése.” Lásd: M-KS 288. 32.b 1969. 56. 323-324.

³⁸ M-KS 288. 32.b 1971. 47. 238-242.

³⁹ Sergio Segre (1926–). 1970-től az OKP KB Külügyi Osztályának vezetője.

lóan ismerő OKP látta és belátta a keleti testvérpártokra rótt kötelességek vonzatait, de különbséget tett a feltétel nélküli parancsteljesítés és a kényszerű engedelmesség között.⁴⁰ Utóbbira kiváló bizonyíték lehetett Kádár és Dubček komáromi találkozója. A magyar félnek volt félnivalója és aktív tapasztalata is az SZKP rugalmatlansága felől, ráadásul az 1968 januárjában bejelentett új gazdasági mechanizmus és a prágai bársonyos reformok közti párhuzam könnyűszerrel megvonható volt. Mindezek ismeretében '56 és '68 ügye átmenetileg lekerült az OKP napirendjéről, egészen 1976-ig, a magyarországi forradalom 20. évfordulójáig. Szóhasználatuk 1968 és 1976 között ennek megfelelően mit sem változott. A magyar '56 és a csehszlovák '68 kapcsán továbbra is *sajnálatos eseményekről* vagy *tragikus végkifejletről* beszéltek, ugyanakkor élesen elválasztották egymástól a két szovjet katonai beavatkozás hátterét, illetve az azokat kiváltó állampárti döntéseket. Bár taktikusan ritkábban hozták szóba, de két teljesen különböző eseménysort láttak: egy, az MDP elhibázott politikája folytán teljes összeomlással, társadalmi visszarendeződéssel és adott esetben szélsőjobboldali előretöréssel fenyegető magyar '56-ot illetve a példászerű csehszlovák szocialista megújulásra adott durva szovjet választ. Teljesen eltért a három főszereplő megítélése is: kiálltak Dubček mellett, nagyra tartották a kádári konszolidáció eredményeit, viszont 1956 októberéről és Nagy Imréről jószereivel hallgattak.

'56 HUSZADIK ÉVFORDULÓJA AZ OKP ÉRTELMEZÉSÉBEN

A magyar forradalmat követő két évtizedben – külső és belső tényezők együttes hatására – a nyugat-európai KP-k többségének gondolkodása számos ponton egyező módon változott. Az OKP 1976-ra már kiheverte a csehszlovákiai bevonulás okozta sokkot, kezdeményezője volt a katolikusok és kommunisták közti folyamatos párbeszédnek, míg új főtitkára, Berlinguer hitet tett a *történelmi kompromisszumnak* nevezett összefogás mellett – igaz, a bátor kísérlet később megrázó fordulatok során zátonyra futott. Az olasz kommunisták az 1975-ös helyhatósági választásokon kimagasló eredményt értek el, így a rákövetkező év parlamenti megmérettetése előtt sokan már leendő kormánypártnak tekintettek rájuk. A pártra adott szavazatok megrágrása korántsem a véletlen műve volt. Ebben számos előremutató belpolitikai kezdeményezésük mellett fontos szerepet játszott diplomáciai rugalmasságuk, a testvérpártokkal, különösen az SZKP-vel kialakított dialektikus

⁴⁰ Száll József római nagykövet 1968. szeptember 14-én személyesen tájékoztatta az OKP egyik politikusát a magyar fél magatartásának okairól. Kifejtette, hogy Kádár nagyra becsüli Longót annak kritikus szemléletéért, és a szovjet vezetés bátor bírálatáért. Lásd: Gramsci Archivio PCI Esteri. MF: 0552. 2776-2779.

viszonyuk és a nemzetközi munkásmozgalom alapvető ígéreteinek minduntalan felemlegetése, ami érezhetően frusztrálta a magasztos elvek és a szocialista rögválóság különbségeit áthidalni képtelen állampártokat – természetesen nem mindegyiket egyformán. Az irányváltás a nyugati pártok vezetésében is visszaköszönt. 1968-ban az utókor által átmenetinek, azaz két nagyon is különböző korszak összekötőinek tartott főtitkárok – Longo és Rochet – álltak a legnagyobb nyugati KP-k élén. A félhivatalos szóhasználatat *eurokommunizmus*ként aposztrofált – idővel esetinek bizonyuló – szövetség már az új pártvezetők, Berlinguer és Georges Marchais,⁴¹ illetve az immár főszereplőként feltűnő, Santiago Carrillo⁴² partnerségén nyugodott. 1971. július 11-én, az OKP szülővárosában, Livornóban Berlinguer és Carrillo többezres tömeg előtt mondott beszédet.⁴³ A nagygyűlés hitet tett a falangizmus fogságából lassan kiszabaduló Spanyolország függetlensége és a progresszív Európa gondolata mellett. A két párt közös nyilatkozatát idézve Carrillo kijelentette, hogy az általuk megálmodott szocializmus sok más mellett „érvényre juttatja az egyéni és kollektív szabadságjogokat, az állam függetlenítését az egyháztól, a többpártrendszert, a szakszervezetek önállóságát, a vallásgyakorlás szabadságát, a szólásszabadságot, továbbá a kultúra, a művészetek és a tudományok szabadságát.” Olyan szocialista rendszerről beszélt, ami „a demokratikus gazdasági tervezés keretei között biztosítja a termelés színvonalának emelését, megteremtve az állami és a magánszektor akadálytalan fejlődésének feltételeit.” Berlinguer még ennél is messzebbre ment. A *szocializmus a demokráciában* elv szellemében felsorolta mindazokat a vívmányokat, amelyekről céljuk elérése érdekében semmilyen körülmények között sem mondhatnak le: egyebek mellett az egyéni szabadságjogokról, az általános választójogról és a képviseleti demokrácia újító eredményeiről, a szakszervezeti, népi és kulturális egyesülések valamint a politikai pártok szabad szervezkedési jogáról és teljes autonómiájáról téve említést. Alapelveként szögezte le a vallási és ideológiai irányzatoktól független állam megteremtését. Beszéde heves reakciókat váltott ki Moszkvában, a *Pravda* pedig több, az OKP különutasát bíráló cikket is közölt. Utóbbiakra Pajetta válaszolt 1975 októberében⁴⁴; visszautasította a szovjet parancsokat s határozottan kiállt pártja döntési szabadsága mellett, egyben megvédte Berlinguert: „a *Pravda* cikkei annyiban érdeklík az olasz kommunistákat, hogy azok részét képezik a Szovjetunióban és a nemzetközi szintén folyó

⁴¹ Georges Marchais (1920–1997). 1992 és 1994 között az FKP főtitkára.

⁴² Santiago Carrillo (1915–). 1960 és 1982 között a Spanyol Kommunista Párt (továbbiakban: SKP, Partido Comunista de España, PCE) főtitkára. 1977-ben publikálta elemző-programadó művét, az „Eurokommunizmus és az állam”-ot (*Eurocomunismo y Estado*).

⁴³ M-KS 288. 32.b 1975. 124. 188–192.

⁴⁴ M-KS 288. 32.b 1975. 124. 219.

vitáknak.” Rövidesen bebizonyosodott, hogy az SZKP ismét célt tévesztett, sőt az 1975-ös év szovjet sajtókampányai, a nyugat-európai kommunista szövetségkeresés hűvös fogadtatása is szerepet játszhatott egy, a korábbiaknál sokkal markánsabb kinyilatkoztatás megszületésében. A szovjet felet megdöbbentő, szóban forgó interjú 1976. június 15-án jelent meg a legnagyobb példányszámú olaszországi napilapban.⁴⁵ A *Corriere della Sera* riportere, Giampaolo Pansa az OKP római központjában beszélgetett Berlinguerrel, s az interjú egyes mondatai bejárták a világsajtót.⁴⁶ Az alábbiakban a legfontosabb részeket közöljük: „Kérdés: Az Önök pártjának egyik nyugtalanító kapcsolata a Szovjetunióhoz fűződő viszony. *Berlinguer*: Autonómiánk teljes. Az OKP abszolút szabadon határozza meg saját politikáját. Teljesen autonóm módon ítéli meg a szocialista országok tapasztalatait, és rámutat a szabadságjogok súlyosan korlátozott jellegére. Amikor kelet felé tekintünk, nem igaz, hogy mindent fekete szemüvegen keresztül nézünk. Ez csupán egy másokétól »eltérő« és nem egy »nem autonóm« vélemény. K: Úgy gondolja, hogy Berlinguert eretneknek tartják, amiért pluralizmusról beszél? B: Nem tudom, hogyan tekintenek rám. Inkább az a benyomásom, hogy a Szovjetunióban néhányan megragadtak a marxizmus olyan felfogásánál, amely azt elvek zárt összességének tekinti, és úgy gondolják, hogy ezek szó szerinti megfogalmazása minden kérdésre választ ad. K: Ha most Brezsnyev hallgatná, mit gondolna Önről? B: Elképzelni sem tudom. K: Egészen bizonyos Ön abban, hogy a Szovjetunióban nincs elidegenedés? B: Talán még a szocialista társadalmakban is létezik az elidegenedés bizonyos formája. Ott a dolgozók többé nem érzik kizsákmányoltnak magukat, de tudják, hogy nem valósul meg a teljes részvételük mindabban, amit tesznek. Kétségtelen, hogy a Szovjetunióban létezik bíráló, a dolgozók és az állampolgárok aktívan bekapcsolódnak a gazdasági és társadalmi életbe. Úgy vélem azonban, hogy a vita és a dolgozók részvétele nem kielégítő a nagy horderejű kérdések eldöntésében. K: Ön valóban úgy beszél, mint egy »olasz Dubček«... B: Nagyon tisztelem Dubčeket, de nem hiszem, hogy hasonlítanék rá. Neki is megvan a maga vérmérséklete, nekem is a sajátom. K: Dubček talán más temperamentumú, de a szovjet harckocsik elsöpörték a színtérről. Igazságtalannak tartja azt, ahogyan véget vetettek politikai pályafutásának? B: Igen, kétségtelenül igazságtalan volt. K: Ön mindent megtett, hogy segítsen? B: Igen, utána is. Nem mulasztottunk el bírálni és közbelépni. Sajnos egy megállíthatatlan mechanizmus lépett életbe. K: Nem tart attól, hogy Moszkva ugyanolyan véget szán Berlinguernek és eurokommunizmusának, mint Dubčeknek és az ő »emberarcú szocializmusának«? B: Nem. Mi a világ más részéhez tartozunk. És feltéve, hogy meg is van a szándék, a legcsekélyebb lehetőség sem nyílik arra,

⁴⁵ M-KS 288. 32.b 1976. 217. 108-112.

⁴⁶ Valentini 2004: 259-260.

hogya a Szovjetunió gátolja, vagy feltételekhez kösse a szocializmushoz vezető utunkat. Arról valóban lehet vitatkozni, hogy a Szovjetuniónak vannak-e hegemon törekvései a vele szövetséges országokkal szemben. Nem fordult elő azonban soha egyetlen cselekedet sem, amely arra utalna, hogy a Szovjetunió át akarná lépni a Jaltában kijelölt határokat. K: Tehát Ön éppen azért érzi nagyobb biztonságban magát, mert Olaszország a nyugati világhoz tartozik? B: Úgy érzem, mivel Olaszország nem tartozik a Varsói Szerződéshez, így teljes a bizonyosság, hogy mindenféle feltételek nélkül haladhatunk tovább a szocializmushoz vezető olasz úton. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyugati világon belül nincsenek problémák: kénytelenek vagyunk a NATO-n belül, azaz egy olyan katonai szövetségen belül, melyet nem kérdőjelezünk meg, követelni Olaszország jogát, hogy autonóm módon határozhasson sorsa felől. K: Egyszerűen az Atlanti Egyezmény hasznos védőpajzs lehet a »szabadságban megvalósítandó szocializmus« számára? B: Azt akarom, hogy Olaszország ezért se lépjen ki a NATO-ból. És nem csupán emiatt, hanem azért is, mert kilépésünk felborítaná a nemzetközi egyensúlyt. Biztosabban érzem magam ebben a helyzetben. Látom azonban, hogy itt is komoly kísérletet tesznek autonómiánk korlátozására. K: Mindenesetre Ön nem hiszi, hogy a »szocializmus a szabadságban« elve inkább megvalósítható a nyugati rendszerben, mint a keletiben? B: De, feltétlenül, mivel a nyugati rendszer kevesebb korlátot szab. Egy dolgot azonban tartson szem előtt! Odaát keleten azt akarnák, hogy úgy építsük a szocializmust, ahogyan azt ők szeretnék. Viszont itt, a nyugati szabadságban néhányan azt sem szeretnék engedni, hogy egyáltalán hozzákezdjünk a szocializmus építéséhez.”

A Berlinguerrel készített interjú lebontotta a múlttal való szembenézés előtt tornyosuló utolsó falakat, egyben arra is megadta az esélyt, hogy a magyar forradalom 20. évfordulója kapcsán tisztázzanak egyes félreértéseket. A korábbi évek olasz kommunista retorikájában az ’56-os budapesti ős mint az ellenforradalmi erők reakciós fellépése nyomán kialakult akut válság jelent meg. Pajetta éppen az ellenforradalmi erők kizárólagosságát vonta kétségbe a *L’Espresso* hetilapnak adott interjújában, ami 1976. október 4-én jelent meg. Az MSZMP-t kínos helyzetbe hozó cikkben Pajetta a következőket állította: „1956 hosszú-hosszú év volt, sok egymásba kapcsolódó eseménnyel, ellentmondással, érzelmi visszahatással, vitával, de munkával is, főleg egy olyan pártban, amely képes arra, hogy előre nézzen, és előre menjen. Fájdalmas év volt. Azok is, akik belülről ismerték a pártot, a munkásmozgalmat, megütöttek, megdöbbentek azokon a tényeken, amelyekről sosem hitték volna, hogy lehetségesek. (...) A tömeges kivégzések és a gyártott perek éveiben, amelyekről Hruscsov szólt titkos beszámolójában a XX. kongresszuson, én [olasz] börtönben voltam. Amikor ’56-ban megtudtam mi történt, emlékszem, az döbbenett meg, hogy nem politikai ellenfeleket, összeesküvőket végeztek ki,

hanem olyan kommunistákat, akik nem voltak ellenségek, és hősieken viselkedtek. *Kérdés:* Ön szerint a tisztogatások és kivégzések elfogadhatóak lettek volna, ha csak a politikai ellenzék ellen irányulnak? *P:* Nem, szó sincs róla. De akkor mindenestre lehetett volna akár a politikai ellentétek kiéleződésének is tulajdonítani őket. Látván azonban, hogy olyan vezetőket is kivégeztek, akik nem tartoztak az ellenzékhez, arra kényszerültünk, hogy ártérteljük mindent, másképp nézzük magát a politikai harcot is. Megértettük, hogy a Szovjetunióban hosszú éveken át kegyetlen, féktelen és vak önkény uralkodott. Megértettük, hogy a politikai harc túrhetetlen módszereit használták már sokkal korábban is. Már akkor is, amikor ezt nem is sejtettük. *K:* Abban az évben került sor a választásokra is... *P:* Igen. Emlékszem, hogy a választási kampány előtt vita folyt a Vezetőségben. Meglehetősen élénk vita volt, mert egyesek, köztük én is és Amendola⁴⁷ is azt hangoztattuk, hogy nekünk kell elsőnek beszélni arról, ami a Szovjetunióban Sztálin idejében történt. Igazunk is volt, már akkor rögtön, ilyen módon ugyanis vissza tudtuk verni ellenfeleink hadjáratát, amely teljes egészében a sztálini bűnökre épült. *Perse, az is igaz, hogy többet is tehettünk volna.* Nekünk kellett volna kiadnunk Hruscsov beszámolóját. Alaposabban kellett volna kutatnunk, feltárnunk a bűnök történelmi gyökereit. Nevén kellett volna neveznünk a dolgokat. Igen, 1956 a nagy és kegyetlen csalódások éve volt, de az illúzióké is. Akkor azt hittük, meg lehet magyarázni, értetni a munkásmozgalom története e rettenetes szakaszának okait. *K:* Mi volt az eseményekről alkotott rögtöni ítéletük? *P:* Úgy véltük, hogy a pozsnai és a magyar események, de még az OSZP velenői kongresszusa is elkerülhetetlen kisiklások voltak a moszkvai leleplezések hatására. Egyek voltunk abban, hogy mélységesen felháborodtunk azokon a borzalmas dolgokon, amiket Hruscsov mondott el, de abban is, hogy megvettük azokat, akik ezek hatására összeomlottak. Nem akartunk azok oldalán állni, akiket »Mindszenty bíboros partizánjainak« neveztek... *K:* Nem, hanem inkább a szovjet beavatkozás mellett foglaltak állást. *P:* Mondjuk inkább azt, hogy Kádár mellett. Főleg miután észrevettük, hogy kihasználva **egy jogos lázadás**⁴⁸ eseményeit, egyesek világkonfliktust robbanthatnak ki. (...) Ne felejtsük el, hogy abban az időben vette kezdetét az imperialista agresszió Egyiptomban! Ha akkor Magyarország is forró ponttá válik, világméretű válság keletkezhetett volna. Így végül elfogadtuk a katonai beavatkozás fájdalmas tényét, de nem mulasztottuk el, hogy rámutassunk **Rákosi teljes felelősségére.** (...) Togliatti azokban az időkben nagyon elítélte Rákosit. Felidézhetek két mozzanatot. Egy évvel a magyar események kirobbanása előtt én továbbítottam egy kérést Togliattihoz, hogy a *l'Unitá* közöljön egy

⁴⁷ Giorgio Amendola (1907–1980). Politikus, író, antifasiszta ellenálló. Az OKP meghatározó alakja, reformere. 1929-től a párt tagja; 1948-tól haláláig parlamenti képviselője.

⁴⁸ A **félkövérrel** szedett kiemelések tőlem származnak.

Rákosit támogató cikket. Togliatti így felelt nekem: »Ugyan, miért támogatnánk? Annak az embernek már rég nem szabadna azon a helyen lennie.« A második eset már a zavargások kirobbanása után történt: Rákosi segítséget kért Togliattitól, de az OKP vezetője ezt is figyelmen kívül, válasz nélkül hagyta. Az igazság az, hogy úgy véltük: **az ottani zűrzavar az elkövetett politikai hibák logikus következménye volt.** K: Akkor miért viselkedtek másképp 1968-ban, amikor elítélték a Csehszlovákiában történt szovjet beavatkozást? P: Csehszlovákia esete más volt. **1956-ban ellenforradalmárok is felléptek.** Szerintünk 1968-ban Prágában nem voltak ilyenek. Ami volt, az a szocializmus életképességét tanúsította csupán. Egyébként legjobb próbája akkori ítéletünknek mindaz, ami később történt: Magyarországon kevéssel 1956 után meglepően pozitív eredmények születtek. K: Ezek szerint Ön úgy véli, ha úgynevezett ellenforradalmi veszély fenyeget egy kormányt, amelyben a kommunisták is jelen vannak, jogosnak tekinthető, hogy a Szovjetunió beavatkozzék? P: Nem! Ilyen beavatkozást csak akkor tudok elfogadni, ha előtte nyílt intervenció történt egy másik külföldi hatalom részéről is.”

Pajetta válaszai a *L'Espresso* provokatív kérdéseire Budapesten sem maradhattak visszhang nélkül. Az OKP befolyásos tagja „jogos lázadásról”, a „Rákosi-klikk teljes felelősségéről” beszélt, miközben az – általa később csak véletlen elszólásnak nevezett – „is” kötőszó szinte új értelmet adott az egész interjúnak. Pajetta állításainak többsége visszaköszönt a Kádárral korábban interjút készítő Giuseppe Boffa cikkében, melyet 1976. október 17-én közölt a *L'Unità*-ban. Boffa Pajettához képest némiképp visszafogottan fogalmazva, mintegy bevezetőként „népi megmozdulásról” írt, majd megállapította, hogy „(...) a magyar helyzetet a vezetés előző évek során elkövetett bűnei, súlyos hibái tették drámaivá, az események heves kommunistaellenességet, **ellenforradalmi mozzanatokot is tartalmaztak.** A nemzetközi körülmények indokolták tették a szovjet katonai beavatkozást. **Azonban elutasítottuk már akkor is, s elutasítjuk azóta is azt, hogy a magyar népi megmozdulást pusztán és egyszerűen ellenforradalomnak minősítsük.** (...) A budapesti események drámai módon vetették fel minden ország számára annak szükségességét, hogy a szocializmus építését kísérje egy igazi demokrácia kifejlődése is, mégpedig nemcsak úgy, hogy a [szocialista] építőmunka általános egyetértéssel találkozunk, hanem úgy is, hogy megvalósuljon a néptömegek valódi részvétele, ami nélkül nincs szocializmus. (...) Magyarországon Kádár ügyes politikája és a párt megújítása a későbbi években begyógyította az '56-ban szakított sebeket, de sok akkor felvetett, az egyes szocialista országok közötti kapcsolatokra és az adott országok belső viszonyaira vonatkozó kérdésre azóta sem kaptunk megnyugtató választ. Az érintett országok ezekkel [a problémákkal] azóta sem néztek szembe olyan alapos és mélyreható módon, ahogyan ez számunkra szükségesnek tűnt már akkor is. (...) Ami az

OKP válaszát illeti: az olasz párt lényegében '56-ban indult el az autonómia, a szocializmus nemzeti útja felé. Togliatti levonva a tanulságokat már akkor elkezdte megfogalmazni a nemzetközi kommunista mozgalom sokközpontúságának elvét.” Boffa cikkére válaszul pár nappal később egész oldalas összeállítást közölt az '56-os eseményekről a torinói illetőségű *La Stampa* is, de meglepő módon kevésbé sarkosan fogalmazott a húsz évvel korábbi magyar forradalmat illetően. A polgári lap cikke emlékeztetett arra, hogy éppen 1956 szentesítette a jaltai határokat, Európa két befolyási övezetre osztását – mindkettő „érinthetetlen” a másik fél számára –, a világpolitika bipolaritását a két vezető nagyhatalom között, végeredményben azt a nemzetközi rendszert, amelyet az 1975-ös helsinki értekezlet foglalt okmányokba.

Miután a baráti olasz sajtó merőben új gondolatoknak adott teret, az MSZMP KB Külügyi Osztálya a gyors tájékoztatás érdekében a következő kérdéssel⁴⁹ fordult a római nagykövetséghez: „A magyarországi ellenforradalommal kapcsolatban az olasz pártvezetés és újságírók részéről olyan nyilatkozatok és írások jelentek meg, amelyek változást jeleznek az OKP-nak az 1956-os magyarországi események jellegére vonatkozó érvelésében. Hogyan kell értelmeznünk ezt a változást, illetve ennek indítékait?” Nem kívánva magára haragítani az MSZMP-t, talán abban a hitben, hogy túlságosan is elvetette a sulykot, az OKP inkább okosan hátrébb lépett. Nem véletlen, hogy a sorban harmadikként, Pajetta és Boffa után, az előbbiektől teljesen eltérő habitusú Alessandro Natta⁵⁰ is megszólalt '56 ürügyén. Az árnyaltabb értékelésre törekvő vezetőségi tag az OKP havi rendszerességgel megjelenő kulturális folyóiratának, a *Rinascita*-nak adott interjút⁵¹ 1976. november 5-én, „Döntő lépés a szocializmushoz vezető úton” címmel. A beszélgetés következő részletei az MSZMP irányába tett békéltető gesztusként is értelmezhetőek: *Kérdés:* Induljunk ki a történelmi valóságból és tapasztalatok alapján alkotott ítéletekből: mi is volt valójában 1956? *Natta:* 1956 őszének eseményeiről a napokban megjelent számos visszaemlékezés és elemzés az OKP elégtelen figyelméről is említést tesz, mintha arról lenne szó, hogy feledni vagy elhomályosítani akarnánk az eseményeket. Rögtön ki kell jelentenem, hogy nálunk jobban senki nem törekszik arra, hogy újból megerősítse azon viharos és kivételes év történelmi fordulatának értékeit. Tehát éppen hogy nem elfeledésről van szó! Annyira meg vagyunk győződve az '56-os események jelentőségéről, hogy úgy véljük, nehéz lenne az OKP által vitt politika fejlődési vonalának, előretörésünk okainak, pártunk mai valóságának megértése, ha nem vennénk számba a kritikára törekvő erőfeszítéseket, a megújulás melletti elkötelezettséget, a szocializmushoz vezető demokratikus

⁴⁹ M-KS 288. 32.b 1976. 217. 13-15.

⁵⁰ Alessandro Natta (1918–2001). Berlinguer halála után, 1984 és 1988 között az OKP főtitkára, a Vezetőség tagja.

⁵¹ M-KS 288. f. 32.b 1976. 217. 242-248.

út olasz stratégiájának elméleti és politikai kifejtését, amelyet abban a viharos és megrázkódtatásokkal terhes évben végrehajtottunk. Úgy tettük ezt, hogy egyidejűleg tisztában voltunk a világban végbemenő politikai összeütközéssel. Mert 1956 nemcsak a XX. kongresszus, a lengyelországi események, a magyar tragédia, de az Egyiptom ellen végrehajtott angol-amerikai agresszió éve is volt. Országunkon belül pedig ebben az évben – összefüggésben az előbbi történetekkel is – nem csupán az antikommunista keresztes háború feltámasztását kísérelték meg, de az OKP elleni támadások idején egyesek még a párt erőszakos feloszlására is javaslatot tettek. (...) Ebben az évben következett be a baloldali egységének megbomlása, az OKP és az OSZP eltávolodása egymástól. (...) Voltak problémáink, de mi szembenéztünk azokkal. Való igaz, hogy a [magyarországi] beavatkozásról szólva »fájdalmas szükségszerűségről« beszéltünk, ami azonban engem foglalkoztat, nem annyira a különbségtétel, amely ebben az állásfoglalásban a mi érvelésünk és a többi – így a szovjet – párt érvelése között lehetett volna. **A valóságban, amikor a magyarországi veszélyről, fenyegetésről is beszéltünk, nem ellenforradalmi összeesküvésre utaltunk,** hanem olyasmire, ami a rendszer, a szocialista hatalom válságából szükségszerűen kialakulva lehetséges volt, amihez megvolt a mozgástér. Nemcsak a pártok és vezető csoportok legközvetlenebb, időben legközelebbi felelősségét vetettük fel, de a továbbiakat [időben korábbiakat], így a népi demokratikus rendszerek építésének gyakorlatában az 1948/49-es években bekövetkezett megtorpanásért viselt felelősséget is. Egy kísérlet visszafejlődéssel fenyegető eltorzulásának felelősségére utaltunk, ami megítélésünk szerint gazdag lehetőségeket is rejtett magában. Nem csak az érintett országok, de a kommunista és munkásmozgalom egésze számára is. Világos, hogy ezzel nem kizárólag a magyar és lengyel vezető csoportok felelősségét jelöltük meg. Kritikánk – és ez az 1956-os álláspontunk második lényeges pontja – a Szovjetunió részéről elkövetett hibákat, az interszocialista kapcsolatok megsértését is célba vette. Abban a pillanatban vita tárgyává tettük, mégpedig világos megfogalmazásban, a szocialista országok közösségén belüli kapcsolatok koncepcióját... K: 1968-ban elutasítottuk a csehszlovákiai bevonulást. Mi volt a különbség Budapest és Prága között? N: *A két helyzet nem hasonlítható össze, az 1956-os magyarországi teljesen különbözött az 1968-as csehszlovákiaiától. Magyarországon 1956-ban egy felkeléssel, egy polgárháborúval álltunk szemben. Lehet vitatkozni, hogy megengedett vagy nem egy szocialista országban a kormánnyal szembeni fegyveres kritika, de eddig a pontig jutottunk.* Mindazonáltal mindig úgy véltük, hogy Csehszlovákiában nem kerültünk szembe hasonló állapotokkal. Azonban más lényeges szempontokról is szó volt. A nemzetközi helyzet (...) veszélyes kockázatot rejtett magában. Valamelyik oldalon állni – ahogy akkor mondtuk »a barikád ezen oldalát védjük« – döntő jelentőséggel bírt...⁵²

⁵² Natta ekkor Pietro Ingrao 1956. október 25-én a l'Unità címlapján lehozott szerkesz-

A Nattával közölt interjú után 3 nappal, 1976. november 8-án Berecz János⁵³, a Külügyi Osztály vezetője Rómába utazott, hogy tárgyalásokat folytasson az OKP KB egyes tagjaival, és a társszerv, az olasz párt Külügyi Osztályának képviselőivel az 1977. évi pártközi együttműködési tervről.⁵⁴ Berecz partnerei Pajetta, Sergio Segre és Antonio Rubbi voltak. Szót ejtettek az eurokommunizmusról⁵⁵ is, de esetünkben fontosabb az OKP '56-ot érintő „másfajta” nyilatkozatairól kibontakozó élénk diskurzus ténye. Berecz szóvá tett néhány „meglepő és problematikus” megfogalmazást, főleg Boffa *l'Unitá*-ban közölt cikkét kifogásolta, különösen a „népi felkelés” és a „tömegek felkelése” kifejezéseket nehezményezve. Egyúttal rámutatott, hogy 1956 okait vizsgálva a magyar vezetők is saját korábbi hibáikat tették az első helyre. Hivatkozott Togliattira is, aki annak idején leszögezte, hogy nem a munkások részvétele határozza meg az események jellegét, hanem az, hogy ki, és milyen célból vezeti őket. Az idézett beszámoló fajsúlyos része így szól: „Felmerült a kérdés: az OKP visszalépett volna korábbi értékelésétől? A burzsoá propagandának lesz igaza, amely azt állítja, hogy *a kommunista pártok csak egyféleképpen bizonyíthatják be, hogy »eurokommunisták«, ha 1968 után 1956-tal is szakítanak, ha egész történelmüket felülvizsgálják?* A megjelent írásokban, nyilatkozatokban mi az OKP értékelésének bizonyos fokú revideálását látjuk. Ezt nem magunk, hanem elsősorban a közös mozgalmunk ellen irányuló kommunistaellenes és szovjetellenes kampány miatt tartjuk aggasztónak. Segre elvtárs a kérdésekre nem adott egyértelmű választ. Részben arra hivatkozott, hogy egy-egy vélemény nem tükrözi szükségképpen a párt politikai vonalát, másrészt húsz évvel ezelőtti eseményeket nem lehet az akkori szavakkal idézni. Revideálásról, elmondása szerint nincsen szó. A pártvezetés fontosnak ítélte, hogy az SZKP XX. kongresszusa és magyarországi ellenforradalom 20. évfordulója kapcsán az OKP mérleget készítsen az azóta történetekről. A szocialista országok – köztük Magyarország – általános fejlődését az OKP pozitívan ítéli meg, ezt ki is mondta. Ezzel szemben a szocialista országok egy részében több, 1956-ra felmerült probléma azóta

tőségi cikkére utalt. (Da una parte della barricata a difesa del socialismo), melyet Ingrao később politikai pályafutása legnagyobb hibájának nevezett. („Sajnos abban az írásban súlyosan elhibázott volt az események ábrázolása: azokban a napokban a magyar nép hazája függetlenségét védte Moszkva fegyveres támadásával szemben.” Lásd bővebben: Ingrao 2006: 245-252.)

⁵³ A témához: Berecz 2003: 217-237.

⁵⁴ M-KS 288. 32.b 1976. 217. 469-481.

⁵⁵ Segre elmondása szerint az eurokommunizmus kifejezésnek, amelyet az OKP csak nagy ritkán használt, annyiban van létjogosultsága, hogy néhány nyugat-európai KP azonos, vagy egymáshoz közel álló felfogását jelzi több fontos kérdésben. Hozzátette azt is, hogy az eurokommunizmus kifejezést provokatív szándékkal kreálták, mégpedig a hidegháborús időszakból származó azon tétel „továbbfejlesztéseként”, mely szerint létezik egy „szabad” Európa. Tehát a polgári demokrácia az „európai”, a szocializmus viszont „ázsiai”.

sem nyert megfelelő megoldást. Ezt is ki kellett mondaniuk a cikkekben.” Berecz tehát nem fogadta el Segre érveit. Szerinte az ’56-os magyar eseményekkel kapcsolatos „nyilatkozataik nem könnyítették, inkább nehezítették a nemzetközi kommunista mozgalom amúgy is bonyolult helyzetét.” Az OKP „magyarázkodása” ezen a ponton nem ért véget, tartogatott még egy fordulatot. A sajátos Canossa-járás utolsó felvonására Lisszabonban került sor 1976. november 16-án. A Portugál Kommunista Párt VIII. kongresszusán, a tanácskozás egyik szünetében Pajetta beszélgetést kezdeményezett Nemes Dezsővel, aki így írt a rövid találkozásról⁵⁶: „Pajetta elmondta: tudja, hogy kifogásaink vannak az 1956-os magyarországi ellenforradalom 20. évfordulója kapcsán tett nyilatkozata ellen, s magyarázta, hogy őt megrohanták a kérdéseikkel és nem tudott kitérni előlük. Én megjegyeztem, hogy nyilatkozata érthetetlen a számunkra, mert eltért a kérdésben az OKP húsz évvel ezelőtti álláspontjától. Erre azt felelte, hogy húsz év alatt volt idő újra átgondolni a kérdést. Ezek szerint – mondtam – az átgondolás eredménye a korábbi álláspontjuk feladása. Erre egyenes igenlő válasz helyett ismét azt magyarázta, hogy őt megrohanták, kénytelen volt nyilatkozni, s most támadják érte jobbról is és »balról« is, sem a jobboldaliak, sem a baloldaliak nem tartják kielégítőnek [a válaszát]. Sietett témát változtatni és elmondotta, hogy előtte neki este több órás tárgyalása volt [Álvaro] Cunhal elvtárral.”

A néhol egymásnak is ellentmondó, nem következetes cikkek, interjúk és nyilatkozatok valamint a későbbi bocsánatkérések ellenére, összességében megállapíthatjuk, hogy az OKP – köszönhetően az 1956 óta alkalmazott kritikusabb szemléletének – 1976-ra eljutott oda, hogy árnyaltabb véleményt fogalmazzon meg a budapesti eseményekről, bár sosem dolgozta fel teljesen azokat. Mégis, a „forradalom” szó használatát kerülve ugyan, de a 20. évfordulóról egy sokkal polemizálóbb, önnön sikerei biztos tudatában tevékenykedő olasz párt és sajtója emlékezett meg. Az OKP legközelebb tíz évvel később, 1986-ban már az eurokommunizmus kifulladására, a lengyelországi szükségállapot traumája és Berlinguer halála után, a csernobili atomkatasztrófa és a Szovjetunió afganisztáni szerepvállalásának kettős súlya alatt idézte fel a harminc esztendő 56’-ot. Noha 1986-ban Nagy Imre szerepét sem kerülhette meg, a magyar ’56 és a csehszlovák ’68 közti elvi különbségtétel mindvégig megmaradt.

⁵⁶ M-KS 288. 32.b 1976. 217. 501-502.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári dokumentumok

Magyar Országos Levéltár: Politikai Kormányzervek (1945–) és MDP–MSZMP-iratok Osztálya. Az MSZMP KB Külügyi Osztályának iratai. Pártkapcsolatok.

Fondazione Istituto Gramsci: Archivio del Partito Comunista Italiano. Sezione Esteri.

Kötetek

Berecz János 2003: Vállalom. Budapest-Print, Budapest.

D'Alema, Massimo 2004: A Mosca l'ultima volta. Enrico Berlinguer e il 1984. Donizelli, Roma.

Ingrao, Pietro 2006: Volevo la luna. Einaudi, Torino.

Longo, Luigi 1968: Sui fatti di Cecoslovacchia. Editori Riuniti, Roma.

Pankovits József 2005: Fejezetek a magyar-olasz politikai kapcsolatok történetéből. Gondolat, Budapest.

Pankovits József 2010: Az olasz baloldal. Antonio Gramscitól a Demokrata Pártig. L'Harmattan, Budapest.

Valentini, Chiara 2004: Berlinguer. L'eredità difficile. Editori Riuniti, Roma.

Cikkek

Mezei Bálint 2010: Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás és az eurokommunizmus határainak, elvi alapvetéseinek kialakulása. Eszmélet. 85. 74-102.

Pankovits József 2007: 1956 és az olasz kommunisták. Múltunk. 2007. 1. 26-57.

